

Національна академія наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

Національна стійкість України та національна безпека

Аналітична записка

Київ – 2022

УДК: 323.21.005.21 (477)

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
(протокол № 7 від 23 грудня 2021 р.)*

**Національна стійкість України та національна безпека.
Аналітична записка / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут
політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН
України, 2022. 40 с.**

Аналітична записка присвячена становищу у тих сферах державного і суспільного життя України, від яких залежить її здатність вистояти перед загрозами її національній державності і її існуванню як самостійного суб'єкта історії. У цьому напрямі проаналізовано взаємозалежність між національною резильєнтністю та демократичним цінностями, оцінено воєнно-політичний потенціал національної безпеки, окреслено позиції правлячого класу країни в питаннях оборонної політики і вибору гео-стратегічного вектору держави. Окрему увагу приділено питанню про зовнішні впливи на рівень української національної стійкості.

Аналітична записка підготовлена за результатами виконання наукового дослідження "Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз" за Конкурсом соціо-гуманітарних проєктів НАН України.

УДК: 323.21.005.21 (477)

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Демократична ідея як умова національної стійкості й національної безпеки (<i>д.філос.н. З. Ф. Самчук</i>)	5
2. Національна стійкість і національна безпека: воєнно-політичний ресурс і потенціал України (<i>к.політ.н. М. Т.Кияк</i>)	14
3. Зовнішній фактор національної стійкості та національної безпеки (<i>к.політ.н. Л. Л. Кияниця</i>)	22
4. Досвід національної стійкості в умовах гібридних загроз: світова практика (<i>к.філос. н. О. О. Шморгун</i>).....	30
Післямова	38

ПЕРЕДМОВА

Сучасна епоха відзначена крім глобальних кризових явищ також присутністю у багатьох світових акторів прагнень до знищення державності інших народів або до примушування їх до підкореного стану. Випробуваним засобом самозбереження держав є зміцнення стійкості (резильєнтності) їхніх націй. Такого засобу потребує нині Україна. В аналізі названої проблеми дослідницький колектив зосередився на тих сферах державного і суспільного життя України, від яких залежить її здатність вистояти перед загрозами своїй державності.

Насамперед, увага зосереджена на демократичному процесі в Україні. У цьому плані розглянуте питання, чи спроможна сама ідея демократії, її принципи і цінності стати цементуючим чинником для національної стійкості.

Не менш важливим напрямом аналізу є оцінка воєнно-політичного потенціалу України, оснащеності оборонної ланки, окреслення позиції правлячого класу країни в питаннях оборонної політики і вибору гео-стратегічного вектору держави. Окрема увага приділена питанню про зовнішні впливи на рівень української національної стійкості, про реакцію суспільства на російські загрози у співвідношенні до обіцянок, що їх дає Україні «колективний Захід». У напрямі рекомендаційного компоненту увагу звернуто на досвід держав і народів, які продемонстрували стійкість перед лицем внутрішніх і зовнішніх загроз, домагалися їх усунення незалежно від обсягу своїх матеріальних і фінансових ресурсів, застосовували усі можливі механізми і методи формування національної єдності як умови стійкості держави і суспільства.

1. ДЕМОКРАТИЧНА ІДЕЯ ЯК УМОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ Й НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Відданість демократії і готовність захищати її може суттєво посилювати національну стійкість в силу того, що сама демократія створює умови для прогресивного розвитку. В той же час, свою резильєнтну функцію демократія зможе виконувати коли вона позбавлена формалізованості і не є інструментом демагогії, популізму і маніпуляцій. Запобігання демагогічному й цинічному паразитуванню на демократичній риторичі постає ключовим проблемним викликом національній безпеці й забезпеченню ефективного розвитку суспільства в цілому. Інший виклик – поширення соціальних епідемій, таких як розповсюдження трендів, стереотипів, молодіжної моди, злочинності, зростання самогубств^{1, 2}. Інша загроза – інфляційні прояви у функціонуванні ідеї демократії, її девальвація.

Що стосується національної ідеї, то це – своєрідна філософія життя народу, яка окреслює шляхи практичного втілення стратегічної мети розвитку країни в політичному, економічному, духовному та соціокультурному форматах і за відсутності якої "народ уподібнюється сліпцю, покинутому на роздоріжжі"³. Характерною ознакою української національної ідеї є її глибинний демократизм. Вона протягом сторіч надихала український народ на створення незалежної держави у своїх етнічних межах. На жаль, нині державницька й демократична риторика все частіше

¹ Weaver R. M. Ideas Have Consequences: Expanded Edition. Chicago: University of Chicago Press, 2013. 224 p.

² Gladwell M. The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference. Back Bay Books, 2002. 301 c.

URL:<https://www.amazon.com/Tipping-Point-Little-Things-Difference/dp/0316346624?asin=0316346624&revisionId=&format=4&depth=1>

³ Бубер М. Народ и его земля. М. Бубер. Избранные произведения / Пер. с нем. Москва: Книга, 1979. С. 257–345.

використовується не за призначенням, а як зручний інструмент універсальної, на всі випадки життя індульгенції.

Сила ризельєнтної функції демократії залежить від вибору її альтернативних варіантів. Зокрема, у межах сучасної цивілізації Заходу існують дві парадигми демократії – латинсько-католицька (нівелюванні волі окремого індивіда на тлі інтересів більшості) і англо-саксонська протестантська (пріоритетне забезпечення інтересів індивіда і обмеження держави функціями "нічного сторожа").

Розпад світової системи соціалізму і Радянського Союзу засвідчив нібито безроздільне домінування ідеології ліберальної демократії. Однак сьогодні як критерії ранжування демократії, так і її типологія та підходи до концептуалізації є надзвичайно багатоманітними. Так, другу молодість переживає модель прямої (безпосередньої) демократії. Натомість представники елітарної демократії зводять можливості народного вибору на користь тієї чи іншої компетентної управлінської команди (еліти). Аналогічно адепти агрегативної демократії зводять її до моделі конкурентного відбору лідерів, оскільки в силу невисокого кваліфікаційного рівня народу в цілому його безпосередня участь у прийнятті рішень матиме для держави й суспільства дисфункціональні наслідки.

Для представників і симпатиків моделі репрезентативної демократії вона є правлінням народу як таким, а правління, обране народом, має оптимізуватися народом. Оскільки ефективність функціонування такої моделі залежить від інформованості виборців, то вони стають залежними від нових медіа, зокрема соціальних мереж⁴.

В ідеалі, найбільше сприяє національній єдності консоціативна демократія, яка виходить із необхідності паритетного розв'язання протиріч і узгодження інтересів різних складових суспіль-

⁴ Даниленко С. Перевтілення демократії в інформаційну добу: роль нових медіа та громадянського комунікування. Політичні дослідження. 2021. № 1. С. 90–105.

ства. З цією метою наділені повноваженнями представники правлячих еліт розв'язують протиріччя на основі домовленостей між різними соціальними групами і прошарками.

Партиципаторна демократія полягає в активній участі громадян в широких сферах суспільного життя, у всіх фазах політичного процесу – від підготовки рішень до їх реалізації, у принциповій взаємозалежності громадян через систему зворотних зв'язків. Модель соціальної демократії складається із тріади "свобода – справедливість – солідарність", в ній пріоритетного значення набуває синхронізація зусиль держави й суспільства одночасно в трьох напрямках – політичному, економічному та соціальному. Жодна з моделей демократії не існує у чистому вигляді, і в "сучасному світі, який динамічно трансформується, з демократією відбуваються сутнісні метаморфози"⁵.

Попри паралельне існування версій демократії існує консенсус щодо "демократичного мінімуму" – створення системи контролю з боку суспільства над діяльністю держави, отримання населенням об'єктивної та неупередженої інформації, дієва багатопартійність, єдине правове поле, дієва модель ринкової економіки з елементами соціального регулювання⁶ [2, С. 334].

Зміцнення резильєнтної функції демократичної ідеї залежить також від здатності суспільства уникнути формалізації демократії, коли вона стає "демократією демонстрацій"⁷, а суспільство – "суспільством спектаклю"⁸. Крім проблеми формалізації та театралізації демократії існує небезпека системного зламу демократичної традиції під впливом взаємопотенціюючої дії таких факторів, як міфологія, когнітивні спотворення, популізм, політиканство, подвійні стандарти, демагогія, постправа, чорна

⁵ Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопії: монографія. Київ: Київський національний торгово-економічний університет, 2008. 400 с.

⁶ Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Київ: Логос, 2006. 368 с.

⁷ Магун А. Борьба за отжившие идеалы. URL: <https://mnemia.zahav.ru/Articles/3384558>

⁸ Debord G. Society of the Spectacle. Detroit (Mich.): Black & Red, 2002. 132 p.

риторика, дезінформація, маніпуляція, нейрон-лінгвістичне програмування, пропаганда тощо. У ситуаціях транзиту важливо, щоб суспільство не піддалося спокусі "позбутися тягаря свободи", змирившись з фактичним придушенням свободи слова у форматі інформаційного тоталітаризму та електронної цензури.

В основі ліберальної демократії лежить цінність свободи, рівність усіх перед свободою і рівність свободи для всіх. Саме свобода, на переконання ліберал-демократів, є обов'язковою і основною категоричною умовою для реалізації демократичної перспективи будь-якої спільноти. Однак на практиці забезпечення свобод на надіндивідуальному рівні не може не призводити до їх часткової регламентації і обмеження, функції якого покладаються на державу. Ліберал-демократи вважають державу злом, якого неможливо уникнути. Єдине, що можна й треба зробити – це звести функції держави до мінімуму (концепція "мінімальної держави"), обмеживши їх такими повноваженнями, з якими об'єктивно не в змозі впоратися жоден член суспільства чи соціальна група.

Поруч з ідеєю мінімальної держави існує ідея ультрамінімальної держави, яка аналогічні функції здійснює у секвестрованому режимі, надаючи їх лише тим громадянам, які потребують виконання таких функцій кимось із-зовні, хто є їх "замовниками". Йдеться про де-факто добровільні контрактні взаємини між громадянином та державою. Іншими словами, держава має існувати лише для тих, хто уклав з нею "контракт", який передбачає відчуження на її користь частини індивідуального прибутку як плати за виконання державою повноважень і функцій, передбачених таким "контрактом"⁹.

Неоліберальна ідеологія базується на ідеї пріоритетності "вільних" ринків. З тактичних міркувань неоліберали подають своє неприйняття національного суверенітету в завуальованій формі – мовляв, після падіння Берлінського муру потреба в державах як інструментах блокового й міжнаціонального проти-

⁹ Nozick R. Anarchy, State, and Utopia. New York: Basic Books, 1974. 367 p.

стояння істотно послабилася, а натомість набрали силу фактори економічної доцільності, які заперечують авторитет (а відтак і доцільність) національного суверенітету, оскільки він створює додаткові бар'єри на шляху оптимального функціонування ринкових механізмів. Однак, беззастережне слідування цій ідеї в умовах глобалізації ринкових зв'язків може призвести до заперечення доцільності національного суверенітету. Зрозуміло, що за відсутності національного суверенітету вести предметну розмову про національну безпеку неможливо в принципі.

Згідно апологетизації вільного ринку, країна, неспроможна виграти конкурентну боротьбу за інвестиції і розміщення транснаціональних виробничих потужностей, є неефективною й де-факто втрачає фундамент свого існування, і позбавлення національного суверенітету навіть провідних держав світу – це лише питання часу. Отже, Левіафан держави страшний не настільки, як тотальний регламентаційний вплив Мінотавра наддержавних транснаціональних гравців і корпорацій.

Аспект національного суверенітету донедавна був настільки очевидним елементом системи національної безпеки, що, як не дивно, ігнорувався або залишався на периферії уваги під час розгляду багатьох колізій, пов'язаних із цією сферою. Його латентна присутність у предметному середовищі національної безпеки зіграла з ним злий жарт: національну безпеку почали ототожнювати з якими завгодно факторами й чинниками – тільки не зі станом дотримання вимог національного суверенітету, не з фактичним рівнем цього критерію.

За інерцією, національну безпеку здебільшого і в основному пов'язують із захищеністю національних інтересів. Показово можна вважати таку констатацію: "Націєбезпечну складову державотворчого процесу в Україні необхідно розділити на імітаційний етап 1991–2014 рр. (національна безпека державними органами здебільшого проголошувалася) та сутнісний етап, що розпочався після 2014 р. (національна безпека виборюється спільними зусиллями держави та громадянського суспільства, а

ставлення до неї виступає маркером про- або ж антиукраїнської позиції учасників політичного процесу). Запропонований державою на початку 1990-х років "вузький" підхід щодо розуміння національної безпеки України як стану захищеності її національних інтересів після Революції Гідності 2013–2014 рр. змінився на більш розширений: національна безпека – це стан захищеності національних інтересів та національних цінностей¹⁰.

Не можна стверджувати, що пов'язування національної безпеки з факторами національних інтересів та національних цінностей є логічно невинуватим чи праксеологічно недоречним: проблема в іншому – у відсутності смислової виразності й значних інтерпретативних розбіжностях, притаманних аспекту національних інтересів, а прецінь – національних цінностей, які взагалі тлумачаться в настільки широкому критеріальному діапазоні, що його діаметральні позиції виявляються взагалі несумісними. Логічним кроком за таких обставин можна вважати поповнення критеріально-верифікативних ресурсів національної безпеки маркером національного суверенітету, якому притаманний значно вищий рівень смислової прозорості. Суть питання полягає в тому, чи спроможна країна після врахування більш-менш значущих зовнішніх факторів приймати доленосні рішення, чи не перетворюється вона на фактичну маріонетку й добровільного заручника зовнішніх регламентацій і де, власне, пролягає та демаркаційна лінія, яка відмежовує суверенну країну від країни-проксі?

Позірна простота наведених запитань є оманливою – зрештою, як і можливі відповіді на них, адже в сучасних реаліях тенденція фактичної десуверенізації набула епідемічних, глобальних ознак: віднедавна вона отримала статус критичної загрози навіть для найпотужніших країн світу. В наш час десуверенізація означає зовнішнє управління для абсолютної більшості країн світу, які перетворюються на іграшки в чужих руках. Причому,

¹⁰ Смолянук В. Національна безпека незалежної України: досягнення сутності Політичні дослідження. 2021. № 1. С. 163–186.

якщо раніше така залежність від зовнішніх факторів легко отожднювалася з підпорядкованістю національним інтересам певної країни чи блокового об'єднання, а це означало принаймні можливість правдоподібного прогнозування наслідків залежності, то тепер ситуація принципово ускладнилася: всі набули залежного статусу від анонімної, ефемерної, проте цілком реальної сили – транснаціонального капіталу.

Ситуація погіршується соціально-політичним конформізмом, який набув епідемічного поширення в коридорах влади абсолютної більшості країн – особливо тих, які здійснюють (точніше, декларують здійснення) демократичного, економічного, політичного, виробничого та іншого транзиту.

Окрім нехтування демократичними правами й свободами десоверенізація набуває ознак чи не вирішального виклику на адресу національній безпеці ледве не кожної країни сучасного формату – і Україна в даному разі не є винятком із загального правила. На цей аспект варто звернути прискіпливу увагу – звичайно, за умови, що інстинкт самозбереження ще не зовсім атрофувався як у самої держави, так і в тих, для кого ідея держави, її суспільна цінність та інструментальна значущість не є порожнім звуком.

Одним із найбільш поширених у наш час ілюзій щодо демократії є міф про її самодостатність, про те, що стабільність демократії вбачається в ній самій чи навіть просто у факті її офіційного проголошення. Примара самодостатності демократії небезпечна насамперед для перехідних суспільств. Її зміст полягає в тому, що демократія тлумачиться лише як наявність у конституції певних традиційних демократичних ознак, лише як перелік певної кількості демократичних інститутів¹¹. Насправді ж повноцінна демократія – це завжди результат, наслідок тривалого своєрідного селекціонування й культивування демократичних цінностей, принципів, норм і суспільно-політичних практик.

¹¹ Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Київ: Логос, 2006. 368 с.

Держава повинна адекватно оцінювати той чи інший стан речей або наслідки прийнятих рішень, інакше ставиться під сумнів кваліфікаційна відповідність її керівної ланки, дієздатність обраних ідейних пріоритетів і вміння ними ефективно користуватися. Сучасній Україні бракує як уявлень про реальний стан справ у суспільстві, так і перспективізму, мотиваційної спонуки зробити зусилля над собою, щоб подолати наявні недоліки. Обидві вади так чи інакше обумовлені ігноруванням деяких канонів демократії і нехтуванням потенціалу демократії.

Основне внутрішнє протиріччя демократії стосується ідеї демократії як повновладдя народу та неможливості її практичного втілення в повному обсязі. Крім того, треба враховувати, що народ як суб'єкт прийняття рішень не може бути компетентним з усіх питань. Демократія засвоюється і певною мірою успадковується. Втім, хоч як це парадоксально, вона майже не передається у спадок – у тому сенсі, що кожне покоління змушене підтверджувати свою відданість принципам демократії власними інтелектуальними, морально-вольовими й громадянськими зусиллями та якостями.

Демократія також коректно уподібнюється гумусу: вона повільно культивується й закріплюється на рівні автоматизмів світосприйняття і принципів суспільно-політичної життєдіяльності, проте дуже швидко руйнується під впливом нібито навіть незначних факторів, вироджуючись у тиранію більшості, в охлократію як принципову неприборканість більшості й цинічне нехтування більшістю правами й свободами меншості. Відсутність демократії призводить до запуску своєрідного зворотного відліку для всіх сфер функціонування суспільства – починаючи із системних проблем у сфері національної безпеки й закінчуючи закріпаченням індивідуальної ініціативи, небажанням пов'язувати своє життя і майбутнє своїх дітей із таким суспільством. Як і у випадку з розподілом гілок влади, демократія також потребує втілення механізмів, що стануть на заваді практичному нехтуванню принципами й цінностями демократії. За відсутності таких кроків

будь-які демократичні здобутки можуть швидко зійти нанівець під тиском різних обставин.

Демократію як фактор резильєнтності можна оцінювати крізь призму не лише співвідношення з певною ідеальною ієрархічно впорядкованою сукупністю цінностей, а й у конкретно-історичному контексті, маючи на увазі, що для різних держав і суспільств ефективними й доречними виявляться різні моделі демократії. Понад те, в різні періоди історичного розвитку одна й та сама держава і суспільство можуть робити вибір на користь різних моделей демократії як найбільш адекватних історичним викликам і суспільно-політичним потребам народу.

Перспективи демократії практично не корелюють з патетичними політичними деклараціями й маніфестаціями; вони навіть неістотно залежать від наявності певних суспільних інституцій і нормативно-правового підґрунтя, оскільки це – лише підґрунтя. Хоч яким коректним було б ототожнення нашої сучасності з епохою спектаклю, ані суспільно-політична дійсність загалом, ані стан і перспективи демократії зокрема не вичерпуються перформенсом і театралізованим дійством, бо демократія не зводиться до певної сукупності евфемізмів і політкоректних фраз, виголошених із високих трибун – значно більшою мірою вона є категоричною умовою національної стійкості й національної безпеки, а також ефективного функціонування держави і суспільства на оглядову перспективу.

2. НАЦІОНАЛЬНА СТІЙКІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ РЕСУРС І ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ

Межі між війною та миром сьогодні стали надто розмитими, а загрози стають дедалі різноманітнішими, поєднуючи такі форми, як дезінформація, кібератаки, політичний і економічний тиск, дипломатичні демарші, культурна деетнізація, церковний прозелітизм, енергетичний шантаж. демонстрація військової могутності під виглядом військових навчань на кордоні з сусідньою державою з метою її залякування^{12; 13} та ін. Розвиток новітніх технологій, а також поява нових потужних геостратегічних гравців, у тому числі Китаю, розширили простір для нових викликів і загроз.

Україна вже майже вісім років протистоїть російській агресії, і хоча обмежена у ресурсах для симетричної відповіді, але має усі можливості розбудовувати систему національного спротиву та національної стійкості настільки, щоби ціна нападу з боку агресору стала надто високою, а кількість можливих збитків для нього перевищили очікувані вигоди. Україна володіє чималим потенціалом національної стійкості, яка зміцнювалася як в історичних потрясіннях, так і в ході протидії сучасній агресії Російської Федерації. Разом із тим, наявних на сьогодні системних механізмів забезпечення національної стійкості в Україні недостатньо і запровадження їх має сприяти забезпеченню вітчизняної національної безпеки¹⁴.

¹² Кияк М. П'ять найбільших дрібниць дезінформації. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/pjat-najbilshikh-dribnits-dezinformatsiji-.html>

¹³ Biryukova M. Hybrid Warfare as a Threat to International Security. UA: Ukraine Analytica, 2020. №3(21). URL: <https://ukraine-analytica.org/hybrid-warfare-as-a-threat-to-international-security>.

¹⁴ Резнікова О., Войтовський К. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні. Аналітична записка. Серія "Національна безпека". № 8. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/analit-resnikova-national-security-8-2020-1-1.pdf>

Військово-політична резильєнтність може бути виділена як окремий напрям з огляду на ситуацію, у якій перебуває наша держава. Щоправда, зосередження лише на воєнному чиннику заважає більш широкому піходу. Більшої стійкості набувають ті держави, де як збройні сили, так і органи влади, публічний і приватний сектори спільно вирішують питання національної резильєнтності.

Політичне керівництво Україна повною мірою усвідомлює всі можливі загрози, перед якими вона стоїть, що відображено у відповідних стратегічних документах¹⁵. Так само існує й розуміння національної стійкості як значущого фактору безпеки держави. Зокрема, Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 14 вересня 2020 р., стійкість визначено як одну з основних засад, а запровадження національної системи стійкості віднесено до основних напрямів зовнішньо-політичної та внутрішньополітичної діяльності держави. Суттєвим кроком на шляху до розбудови національної стійкості є Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р., де у якості базового терміну постає "всеохоплююча оборона", а стійкість розуміється як здатність системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства до швидкого відновлення й адаптування до змін у безпековому середовищі як і до тривалого протистояння в наданні відсічі і стримуванні збройної агресії¹⁶. Стратегія воєнної безпеки України, у свою чергу, слугує основою для розроблення Стратегічного оборонного бюлетеня України, плану оборони України, а також державних цільових програм та інших програм, спрямованих на забезпечення реалізації державної політики у сфері оборони. Варто також

¹⁵ Теперік Д., Сеньків Г., Дубов Д., Покальчук О., Мірошкін І., Люк О., Апетик А., Снігур Л. Стійка Україна – крихка мозаїка? Суспільство, медіа, безпека і перспективи. Таллінн: International Centre for Defence and Security, 2021. С. 3

¹⁶ Задубінний А. Стратегія воєнної безпеки України: цілі, принципи, аспекти. Армія Інформ. 2021.

URL: <https://armyinform.com.ua/2021/05/strategiya-voyennoyi-bezpeky-ukrayiny-czili-prynczpy-aspekty>

підкреслити, що Президентом України Володимиром Зеленським було наголошено, що Стратегія воєнної безпеки полягає у системному та цілісному підході до політики безпеки, а не тільки у концентрації на військовому компоненті¹⁷ [29].

Указом Президента від 27 вересня 2021 р. було затверджено Концепцію забезпечення національної стійкості, розраховану до 2025 р. Серед іншого до завдань Концепції належать впровадження спеціальних навчальних програм і курсів підвищення кваліфікації для державних службовців та особового складу Збройних Сил України, а також упровадження реформ, спрямованих на зміцнення особливого партнерства з НАТО та набуття Україною повноправного членства в Альянсі¹⁸ [30].

"Зміцнення національної стійкості" у якості окремого розділу виокремлено у Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя від 11 березня 2021 р. У Стратегії наголошується, що Україна впроваджує гуманітарні, соціальні проєкти, спрямовані на підвищення рівня соціальної взаємодії та партнерства, посилення національної стійкості, громадської безпеки та цивільного захисту. Крім того, там зазначається, що наша держава протидіє спробам використання етнічного та релігійного чинників для легітимізації окупаційної діяльності Російської Федерації, її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованій території чи штучного створення розколів в українському суспільстві. У Стратегії зроблено також наголос на забезпеченні спеціальної підготовки Збройних Сил України та інших передбачених законом

¹⁷ Україна не хоче війни, але для миру повинна мати сильну й боєздатну армію – Глава держави. URL: <https://khoda.gov.ua/ukra%D1%97na-ne-hoche-v%D1%96jni-ale-dlja-miru-povinna-mati-silnu-j-bo%D1%94zdatnu-arm%D1%96ju-%E2%80%93-glava-derzhavi>

¹⁸ Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>

Україні військових формувань, правоохоронних органів для виконання покладених на них функцій¹⁹.

Одним із найбільш значущих елементів у системі національної стійкості є Збройні Сили. Життя показало, що ті реформи у секторі безпеки та оборони, що були проведені після відновлення незалежності нашої держави, мали здебільшого імітативний характер²⁰. Як наслідок Збройні Сили України виявились не готовими у 2014 р. дати адекватну відповідь агресору²¹. Окупація Криму та російська агресія на Сході держави продемонстрували всі вади наших збройних сил і спонукали до невідкладних реформ у сфері безпеки та оборони. У 2013 р. напередодні агресії Російської Федерації чисельність Збройних сил України становила 166 тисяч, а витрати на оборону – лише 1% від ВВП. З 2014 р. витрати на оборону та чисельність армії почали поступово зростати і до 2020 р. зросли до 2,9% від ВВП, а чисельність військовослужбовців до 246 тисяч осіб. У 2016 р. у якості окремого роду військ було створено Сили спеціальних операцій. А у рейтингу найсильніших військових держав світу українська армія увійшла до топ-30 армій світу. На сьогодні пріоритетним завданням постає відбудова потенціалу Військово-Морських Сил України, який суттєво постраждав внаслідок тимчасової окупації Криму. Проблемним моментами досі залишаються протиповітряна оборона та бойова авіація^{22; 23}.

¹⁹ Указ Президента України №117/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року "Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя". URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

²⁰ Bulakh A. Security Sector Reform in Ukraine. Tallinn, 2018.

URL: https://icds.ee/wp-content/uploads/2018/05/ICDS_Analysis-Security_Sector_Reform_in_Ukraine-Anna_Bulakh-February_2018.pdf

²¹ Булах А., Сеньків Г., Теперик Д. Первые на передовой. Таллінн, 2017. С. 7. URL: https://icds.ee/wp-content/uploads/2017/ICDS-report-Ukraine-defence-volunteers_2017_RUS.pdf

²² Як змінювалася чисельність ЗСУ та витрати на оборону з 2013 року. Слово і діло. 2021.

URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/30/infografika/bezpeka/yak-zmynuyalysya-chyselnist-zsu-ta-vytraty-oboronu-2013-roku>

Вагома роль у підвищенні боєздатності Збройних Сил України належить постачанню сучасної техніки з-за кордону. Зокрема, з боку США було передано радары контрбатареиноі боротьби, розвідувальні авіаційні комплекси "Рейвен", патрульні катери типу "Айленд", протитанкові комплекси "Джевелін" та іншу техніку. Розширюється також військово-технічне співробітництво з Великою Британією, Туреччиною, Литвою та низкою інших країн. У 2020 р. створено Директорат інформаційної політики у сфері безпеки та стратегічних комунікацій Міністерства оборони. В апараті Головнокомандувача Збройних Сил також було створено Управління стратегічних комунікацій²⁴.

Протягом останніх років було також вдосконалено систему управління Збройних Сил, зокрема їх переведення на нову організаційно-штатну структуру, посилення демократичного цивільного контролю над ними, нарощування спроможності Військово-Морських Сил, на оборону України на 2020 р. (з урахуванням змін) були передбачені асигнування в сумі 121 681 млн. грн (2,7 % валового внутрішнього продукту). У згадуваній Стратегії воєнної безпеки України чимало уваги приділяється професіоналізації Збройних Сил України, військово-патріотичному вихованню молоді; розробленню новітніх систем озброєння, військової та спеціальної техніки²⁵.

Разом зі збройними силами невід'ємним елементом національної стійкості у демократичних державах постає громадянське

²³ У рейтингу найсильніших військових держав світу Україна увійшла в топ-30 найсильніших армій світу. Армія Інформ – 2020. URL: [https://www.mil.gov.ua/ministry/zmi-pro-nas/2020/05/05/u-rejtingu-najsilnishih-vijskovih-derzhav-svitu-ukraina-uvijshla-v-top-30-najsilnishih-armij-svitu-\(informagentstvo-armiyainform\)](https://www.mil.gov.ua/ministry/zmi-pro-nas/2020/05/05/u-rejtingu-najsilnishih-vijskovih-derzhav-svitu-ukraina-uvijshla-v-top-30-najsilnishih-armij-svitu-(informagentstvo-armiyainform))

²⁴ Інформаційний бюлетень "Біла книга – 2019-2020. Збройні Сили України, Держспецтрансслужба" / Міністерство оборони України. Київ, 2021. С. 12. URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2020_FINAL.pdf

²⁵ Задубінний А. Стратегія воєнної безпеки України: цілі, принципи, аспекти. Армія Інформ. 2021.

URL: <https://armyinform.com.ua/2021/05/strategiya-voyennoyi-bezpeky-ukrayiny-czili-prynczypu-aspekty>

суспільство. Значною мірою саме завдяки підтримці з його боку вдалося відновити боєздатність Збройних Сил України у 2014-му та подальших роках²⁶.

З національною стійкістю значною мірою пов'язані поняття патріотизму. Так, у 2020 році більшість (85%) опитаних українців вважала себе патріотами, а майже 60% готові зі зброєю захищати власну державу. Майже 70% українців позитивно поставилися до встановлення 14 жовтня державного свята Дня захисника України. 59% опитаних висловили готовність у випадку виникнення відповідної загрози відстоювати територіальну цілісність України зі зброєю в руках. У 2019 році таких було 56%, у 2017-му – 54%, у 2012-му – лише 33%. Щоправда, у 2021 ці дані вже дещо різнилися: лише 23,6% готові захищати державу зі зброєю у руках, у той час, як 34% відповіли негативно. При цьому, понад 56% вважають, що у разі збройної агресії Україна може розраховувати лише на власні сили, а 35% – на допомогу країн ЄС і НАТО. Якщо порівняти з відповідними даними за 2014 рік, то тоді патріотами своєї країни вважали себе 86% українців^{27; 28; 29}.

Прикладом ефективної взаємодії громадськості та армії, як показує досвід інших держав³⁰, слугують сили територіальної оборони. Станом на сьогодні дієвої системи територіальної оборони в

²⁶ Теперік Д., Єрмалавічус Т., Сеньків Г., Дубов Д., Онищук Є., Покальчук О., Самусь М. Стійка Україна: держава, громадянське суспільство та національна безпека. Таллінн: Міжнародний центр оборони та безпеки, 2018. 40 с.

²⁷ До дня захисника України. Соціологічна група "Рейтинг". 2020. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/fbb3f3c52d452cdd1646d4a62b69dba5.html>

²⁸ Лише 23,6% українців готові захищати свою державу зі зброєю в руках – опитування. УНІАН. 2021. URL: <https://www.unian.ua/war/lishe-23-6-ukrajinciv-gotovi-zahishchati-svoyu-derzhavu-zi-zbroeyeu-v-rukah-opituvannya-novini-donbasu-11467975.html>

²⁹ 86% українців вважають себе патріотами своєї країни. Соціологічна група "Рейтинг". 2014. URL: <https://dif.org.ua/article/86-ukraintsviv-vvazhayut-sebe-patriotami-svoei-kraini-sotsiologichna-grupa-reyting>

³⁰ Янюк С. Досвід зарубіжних країн у застосуванні механізмів державного регулювання територіальної оборони. Державне управління та місцеве самоврядування. 2019. Вип. 4(43). С. 100.

URL: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_04\(43\)/15.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_04(43)/15.pdf)

Україні немає. У Верховній Раді України зареєстровано кілька проектів закону щодо їх створення. Основними каменями спотикання у цьому питанні є автономність військ територіальної оборони і можливість володіння зброєю її членами.

Вагомим внеском у формування системи національної стійкості в Україні слугує співпраця з Північно-Атлантичним Альянсом. Стосовно національної стійкості необхідно зазначити, що Північно-Атлантичний Альянс почав використовувати цей термін відносно нещодавно, запропонувавши у грудні 2015 р. Стратегію реагування на прояви гібридної війни, а також вживши його під час саміту у Варшаві у 2016 р., де було прийнято "Зобов'язання щодо підвищення стійкості"³¹, хоча певні ознаки стійкості можна розглядати вже у Договорі про створення Північно-Атлантичного Альянсу, де фігурують такі терміни як "самодопомога" (self-help), "самооборона" (self-defence) с. 3 якого передбачає, що всі союзники будуть "розвивати свої індивідуальну та колективну спроможності задля відбиття збройного нападу"³².

У річних національних програмах під егідою Комісії Україна-НАТО наголошується на необхідності створення національної системи стійкості³³, у 2020 р. Україні було надано статус партнера з розширеними можливостями НАТО (Enhanced Opportunities Partner).

Системна та цілеспрямована розбудова національної стійкості здатна стати рецептом перемоги у гібридній війні. Важлива роль у цьому належить реформуванню Збройних Сил України, військам територіальної оборони, співробітництву з Північно-Атлантичним Альянсом та вивченню досвіду інших держав. Але найголовнішим ресурсом постає комплексне та системне залу-

³¹ Commitment to enhance resilience. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw. NATO. 2016. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm

³² The North Atlantic Treaty. Washington D. C. 1949.

URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm

³³ Національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/62/f473983n17.pdf>

чення потенціалу громадянського суспільства у співпраці з публічним і приватним секторами.

У контексті вищевикладеного для розбудови національної стійкості в Україні були б доцільними такі кроки:

- завершити розробку та імплементацію Стратегічного оборонного бюлетеня;

- реалізувати виконання Концепції забезпечення національної стійкості;

- виробити оптимальну модель територіальної оборони в Україні, котра відповідала би сучасним викликам і новітнім загрозам;

- забезпечити функціонування та розвиток Військово-Морських сил України;

- періодично проводити міжвідомчі навчання та тренування за участю сил територіальної оборони, резервістів, цивільних осіб і діючих військовослужбовців;

- розробити механізми підвищення ролі громадянського суспільства у забезпеченні національної безпеки та у розбудові національної стійкості керуючись підходом залучення всього суспільства (*whole-of-society approach*) до забезпечення національної безпеки спільно з органами державної влади;

- утворити регіональні центри безпеки з залученням туди представників громадянського суспільства, органів державної та місцевої влади, бізнесу та наукових установ;

- вдосконалити національну систему оцінювання загроз;

- налагодити прозорість в оборонних закупівлях;

- провести інформаційно-роз'яснювальну роботу серед громадян щодо особливостей функціонування територіальної оборони;

- забезпечити розвиток системи військової освіти з використанням принципів і стандартів НАТО;

- вдосконалити систему стратегічних комунікацій у сфері оборони.

3. ЗОВНІШНІЙ ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У ситуації неоголошеної війни з Російською Федерацією та світової пандемії COVID-19 вага зовнішніх чинників в контексті розбудови стратегій національної стійкості та національної безпеки стає для України особливо значимою. Співробітництво з Європейським Союзом, НАТО, з міжнародними організаціями (насамперед з ООН та ВОЗ) може суттєво посилити стійкість українців у протистоянні загрозам їхньої національної безпеки і у протидії іншим глобальним викликам, які є безпосереднім випробуванням і для українського суспільства.

Початок російсько-українського конфлікту в 2014 р. потягнув за собою небачену інтенсифікацію контактів та форм співробітництва між Україною і НАТО у безпековій сфері. Починаючи з липня 2016 р., Україна стала реципієнтом Комплексної програми допомоги з боку НАТО, а у червні 2020 р. отримала статус партнера НАТО з розширеними можливостями, що відкрило для неї доступ до додаткових можливостей військового та військово-технічного співробітництва з Альянсом відповідно до комплексних положень Ініціативи оперативної сумісності партнерства. Взаємодія з НАТО сприяє зміцненню військово-політичних основ національної стійкості України, зокрема шляхом гармонізації військових та військово-технічних стандартів, участі України в Процесі планування і огляду сил (ППОС), а також підвищення кваліфікації військовослужбовців та працівників інших силових структур країни³⁴.

У липні 2016 р. на Варшавському саміті НАТО було запроваджено Платформу Україна – НАТО із протидії гібридній війні. Під егідою Платформи протягом 2017–2018 рр. відбулися конференції високого рівня у Варшаві, Вільнюсі і Києві. Відпо-

³⁴ НАТО – Відносини з Україною.

URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=uk

відно до положень Річної національної програми під егідою Комісії Україна–НАТО на 2020 р.³⁵ було взято курс на створення у країні системи зміцнення стійкості як складного механізму оцінки ризиків, планування та реагування на кризові ситуації. Окремі партнерські програми, ініційовані в контексті цілей Річної національної програми, було приділено проблематиці соціальної стійкості на рівні територіальних громад, що особливо актуально в ситуації проведення адміністративної реформи і децентралізації. У цьому контексті особливу увагу привертає програма Community Policing, орієнтована на посилення злагодженої взаємодії між об'єднаними територіальними громадами Донецької та Луганської областей та силами Національної поліції України за умов ризиків, спричинених діяльністю збройних сепаратистських угруповань, в окремих районах згаданих областей. Ряд програм спрямовані на підтримку зусиль органів управління об'єднаних територіальних громад у зв'язку з необхідністю інформування населення останніх про ситуації, що становлять ризик та/або загрозу, на розвиток механізмів та методологічних підходів до оцінки ризиків та розробки наукових підходів до їх запобігання в контексті Національної системи стійкості.

У співпраці з Європейським Союзом основний наголос на проблемі забезпечення стійкості громадянського суспільства як третього важливого компонента цільової аудиторії програм із забезпечення національної стійкості³⁶. На її вирішення спрямована діяльність Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС та Форуму громадянського суспільства Східного партнерства³⁷, здійснення проєкту EU4Usociety щодо посилення впливу

³⁵ Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік.
URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/92/65/9d91df3bf88dcae15db059c69a2dbabf_1590505364.pdf

³⁶ Див. у: Забезпечення національної безпеки України в умовах входження України до Європейського та Євроатлантичного просторів: монографія / В. І. Абрамов, С. О. Борисевич, А. В. Дацюк, Р. Р. Марутян та ін.; за заг. ред. Ю. В. Мельника, Л. М. Шипілової. Київ: НАДУ, 2019. С. 87.

³⁷ Див. у: EdEra. Громадянське суспільство.

українського громадянського суспільства на вирішення актуальних внутрішніх, регіональних та глобальних викликів³⁸. До кола завдань, визначених у рамках EU4USociety як платформи, відноситься стимулювання участі структур українського громадянського суспільства в гуманітарних ініціативах, спрямованих на подолання наслідків пандемії COVID-19, посилення демократичних інституцій та практик, зміцнення стійкості та сталості механізмів та структур громадянського суспільства як важливого актора політичної системи України в цілому, сприяння цифровій трансформації українського суспільства на основі примату принципу прав людини, а також стимулювання участі структур громадянського суспільства в реагуванні на кліматичну кризу та у транскордонному співробітництві між ЄС та Україною. Виходячи з цих вимірів, можна стверджувати, що EU4USociety ілюструє зорієнтованість програм ЄС на зміцнення стійкості громадянського суспільства в Україні, на розвиток інтегрованої системи національної стійкості в цілому. Втілення результатів програм сприятиме тому, щоб актори громадянського суспільства таким чином долучалися до посилення гуманітарних та соціально-економічних вимірів національної стійкості, а також пов'язаних з ними аспектів національної безпеки (зокрема, екологічної та інформаційної).

Стратегія національної безпеки ЄС, реалізація якої розпочалася у 2015 р., і розроблений на її основі План імплементації заходів у сфері безпеки та оборони (грудень 2016 р.), охоплюють вимір національної стійкості як складову елементів національної безпеки. План передбачає концентрацію зусиль зовнішньополітичних органів ЄС на підтримку також національної стійкості

URL: <https://eu-agreement.ed-era.com/b3/p4>

³⁸ "EU4USociety" – спільний 4-річний проєкт Міжнародного фонду "Відродження" та Європейського Союзу. URL: <https://www.irf.ua/eu4usociety-spilnyj-4-richnyj-proyekt-mizhnarodnogo-fondu-vidrodzhennya-ta-yevropejskogo-soyuzu/>

та стабільності зовнішніх партнерів Європейського Союзу³⁹, до складу яких належить і Україна. У цьому контексті здійснюються за участі як українських, так і європейських акторів-стейхолдерів програми та проекти, такі як "Resilient Ukraine/Стійка Україна: громадянське суспільство та волонтери у зміцненні національної стійкості та безпеки України"⁴⁰ із особливим акцентом на розвиток громадянського суспільства, на доповнення традиційних концептів національної безпеки фактором "самомобілізації" суспільства.

Співробітництво України з європейськими та євроатлантичними партнерами багато в чому сприяло і сприяє подальшій деталізації та диференціації підходів Української держави до концепції національної стійкості як складової механізмів забезпечення національної безпеки. Роль громадянського суспільства як гаранта національної стійкості та соціальної стійкості територіальних громад як її невід'ємної складової є тими елементами структури національної стійкості України, що наразі перебувають у полі зору європейських та євроатлантичних структур у зв'язку з програмами безпекового партнерства останніх, спрямованих на підтримку національної стійкості України в контексті неоголошеної війни з РФ.

Одним із ключових викликів національної стійкості та національній безпеці України є глобальна пандемія COVID-19. У цьому контексті взаємодія нашої держави з міжнародними акторами (передусім – ВООЗ) є особливо важливою.

Початок пандемії COVID-19 потягнув за собою глобальний дефіцит медичного устаткування, таких як маски для обличчя та діагностичні тести, що стали невід'ємною складовою заходів із запобігання та діагностування захворювання. ВООЗ долучилася до спроб сприяти зменшенню відповідного дефіциту і шляхом

³⁹ Забезпечення національної безпеки України в умовах входження України до Європейського та Євроатлантичного просторів: монографія / В. І. Абрамов, С. О. Борисевич, А. В. Дацюк, Р. Р. Марутян та ін.; за заг. ред. Ю. В. Мельника, Л. М. Шипілової. Київ: НАДУ, 2019. С. 91.

⁴⁰ Стійка Україна: держава, громадянське суспільство та національна безпека / керівник проекту Д. Теперик. Галліні: Міжнародний центр оборони та безпеки, 2018. URL: <https://uploads.icds.ee/ICDS>

партнерство з іншими агенціями системи ООН запустила систему ланцюгів поставок необхідних матеріалів COVID-19 Supply Chain System/ CSCS⁴¹. Україна також стала реципієнтом поставок медичного устаткування, ініційованого ВООЗ у співпраці зі Світовим банком та іншими організаціями системи ООН, такими як UNDOS та UNICEF. Зокрема, 23 червня 2020 р. до Міжнародного аеропорту "Бориспіль" було доставлено гуманітарний вантаж, що включав 500 000 медичних масок, 125 000 респіраторів, 250 000 халатів, 50 000 захисних щитків і 2500 окулярів⁴².

Іншим важливим виміром співпраці між Україною та ВООЗ стала інформаційний взаємообмін. ВООЗ у тісній взаємодії з іншими структурами ООН було започатковано Стратегічний план забезпечення готовності і реагування на COVID-19 (COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan/SPRP) , опертий на 11 "стовпів", які визначені в якості основних критеріїв для оцінки заходів реагування на кризу охорони здоров'я, пов'язану з пандемією, на міждержавному рівні Їх основна спрямованість стосується аспектів координації зусиль між ВООЗ та окремими національними державами у питаннях моніторингу і фінансування, постачання критично важливого медичного устаткування, досліджень та розробок у сфері протидії пандемії COVID-19, розробки вакцин і вакцинації населення та ін.⁴³.

Активну участь (як під егідою ВООЗ, так і на основі власної мережевої співпраці) в заходах, спрямованих на подолання кризи охорони здоров'я, спричиненої пандемією, беруть організації та

⁴¹ World Health Organisation (2021a) Assessment of the Covid-19 Supply Chain System (CSCS): Summary Report. URL: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/21_02_26-cscs_assessment_summary-written-report-.pdf?sfvrsn=f9223994_7&download=true

⁴² ЄС та ВООЗ передали українським медикам мільйон одиниць засобів індивідуального захисту в рамках реагування на COVID-19. URL: <https://ukraine.un.org/uk/50669-es-ta-vooz-peredali-ukrainskim-medikam-milyon-odinic-zasobiv-individualnogo-zakhistu-v>

⁴³ The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response. COVID-19: Make It the Last Pandemic. URL: https://theindependentpanel.org/wp-content/uploads/2021/05/COVID-19-Make-it-the-Last-Pandemic_final.pdf

структури, що належать до категорії неурядових транснаціональних акторів. Прикладом є Глобальний альянс заради вакцинації та імунізації (GAVI/GABI – Global Alliance for Vaccines and Immunization)⁴⁴. Українська сторона бере активну участь у програмах Альянсу, зокрема отримавши через нього близько 4,2 млн. доз міжнародно запатентованих вакцин⁴⁵. Оскільки система охорони здоров'я України конче потребує систематичних та довгострокових поставок міжнародно визнаних вакцин проти COVID-19, можна зробити висновок, що подальша співпраця Української держави зі структурами публічно-приватного партнерства GABI, а також і з традиційними міжнародними організаціями на кшталт ВООЗ, сприятиме подальшому зміцненню національної стійкості та національної безпеки в плані зміцнення впевненості суспільства щодо стану здоров'я нинішнього і майбутніх поколінь.

Україна потребує подальшого інституційного зміцнення свого співробітництва з відповідними міжнародними акторами, особливо у забезпеченні процесу вакцинації громадян України від COVID-19, а також забезпечення доступу до критично важливого медичного устаткування та препаратів.

В контексті проблематики національної стійкості та національної безпеки зберігає свою важливість реалізація задач, викладених у Національній доповіді "Цілі сталого розвитку: Україна" (2017 р.), в аспекті розвитку міст і громад (Ціль 11), охорони здоров'я (Ціль 3), збереження миру, утвердження справедливості, становлення сильних інститутів (Ціль 16)⁴⁶.

Слід наголосити на різноманітності та значущості зовнішнього чинника в плані забезпечення екологічної стійкості та

⁴⁴ Lee K., Piper, J. The WHO and the COVID-19 pandemic: less reform, more innovation. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*. 2020. 26(4). P. 523–533.

⁴⁵ Covax-vaccine roll-out. URL: <https://www.gavi.org/covax-vaccine-roll-out>

⁴⁶ Цілі сталого розвитку: Національна доповідь. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

URL: <https://menr.gov.ua/files/docs/>

екологічної безпеки українського суспільства в сучасних умовах. До прикладу, участь України у програмі EU4Environment ("Європейський Союз заради довкілля"), яка ставить за мету допомогти країнам Східного партнерства зберегти свій природний капітал та підвищити рівень екологічного благополуччя власних суспільств, а у її рамках у програмі розбудови зеленої економіки European Green Deal⁴⁷. Враховуючи, що програма EU4Environment (орієнтовно розрахована до 2022 р.) напряму суголосна з основними положеннями Спільного комюніке "Політика Східного партнерства на період після 2020 року: посилення стійкості – Східне партнерство, яке приносить користь всім"⁴⁸, врахування її положень у ході подальшого зміцнення та розробки стратегічних підходів до національної стійкості та національної безпеки України є важливим напрямом просування державної політики у відповідних сферах. Тим самим політика зміцнення екологічної стійкості українського суспільства стане логічною складовою загальної політики європейської інтеграції України, що в черговий раз підкреслить важливість інтегрального підходу до політики національної стійкості та національної безпеки на рівні держави та суспільства.

У більш конкретному сенсі, проект EU4Environment для України передбачає (1) створення нових передумов та можливостей для зайнятості та економічного зростання в Україні; (2) отримання економічної та екологічної користі за рахунок оновлення та підтримки національної екосистеми; (3) зниження забруднення повітря; (4) підвищення ресурсо- та енергоефективності національної промисловості. У цьому ключі, просування політичних заходів, що вже були реалізовані в рамках співпраці

⁴⁷EU4Environment. A partnership for green development in Ukraine. URL:<https://www.oecd.org/countries/ukraine/Country-profile-Ukraine-2019-2020.pdf>

⁴⁸ Joint Communication: "Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that delivers for all".

URL:https://ec.europa.eu/info/publications/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-eastern-partnership-delivers-all_en

Україні з EU4Environment, таких як прийняття національного законодавства у сфері стратегічного екологічного оцінювання у 2018 р.⁴⁹, дозволить зміцнити стратегічний потенціал українських державних органів та органів місцевого самоврядування в контексті забезпечення сталого розвитку громад і територій, що є важливим компонентом Концепції національної стійкості України. Тому врахування екологічної складової відповідних політичних заходів може вважатися одним із пріоритетних напрямів зміцнення потенціалу співробітництва з ЄС та іншими зовнішньополітичними партнерами України в плані реалізації новітніх напрямів політики національної стійкості та національної безпеки.

Основні напрями зовнішнього співробітництва України стосовно проблематики національної стійкості та національної безпеки є принципово взаємопов'язаними один із одним. Українська держава потребує подальшої інтенсифікації залучення зовнішнього чинника до розбудови сучасних систем національної стійкості та національної безпеки. Участь у програмах, започаткованих зовнішньополітичними партнерами України, може слугувати важливим дороговказом до подальшого поглиблення національної політики в цьому напрямі. Втім, це не означає прямого запозичення відповідних політик та їх засадничих принципів, радше, йдеться про збагачення українських політичних розробок у сфері національної стійкості та національної безпеки зовнішнім (передусім європейським) досвідом, що, в свою чергу, слугуватиме основою для взаємозбагачення досвідом із зовнішніми партнерами України. Такий підхід здатний забезпечити ефективність зусиль по зміцненню стійкості українців у майбутньому.

⁴⁹ Закон України "Про стратегічну екологічну оцінку". Відомості Верховної Ради України. 2018. № 1. С. 138.

4. ДОСВІД НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ: СВІТОВА ПРАКТИКА

Російська агресія проти України розпочалась саме в той час, коли стало остаточно зрозуміло, що світова економічна криза 1998–2008 рр. була зумовлена зовсім не циклами тимчасового погіршення кон'юнктури на світових ринках, а системним занепадом стадіально-цивілізаційного масштабу. Не випадково про кризу саме капіталізму як особливої соціальної формації в наш час йдеться навіть на знаменитих Давоських форумах, а також в останній ювілейній доповіді Римського клубу. Причому стає все очевиднішою нездатність нині правлячих еліт у найбільш розвинених державах запропонувати ефективні рецепти бодай призупинення стрімкого скачування людства у прірву⁵⁰.

Отже йдеться про безпрецедентну історичну ситуацію вичерпаності сучасним світовим порядком свого креативно-мобілізаційного потенціалу (власне, резильєнтності стадіально-цивілізаційного типу). Один з проявів цієї кризи, що у великої кількості західних політичних та економічних квазіеліт існує зацікавленість у збереженні путінського режиму, який вони, попри всі офіційні заяви про його небезпечність для справи демократії та миру, де-факто продовжують тримати на плаву. Однією з причин такого стану речей є вже згадувана безпрецедентна корумпованість західного істеблішменту. Інший прояв – недавні поради Україні з боку президента Дж. Байдена під час останньої зустрічі з В. Путіним, всіляко дотримуватись Мінських угод, хоча реалізація подібного "плану мирного врегулювання" призведе спочатку до імплантації в український політичний простір чужорідного "троянського коня" окупованої сепаратистської території на Сході, а потім – до неминучої дезінтеграції нашої країни та її остаточною окупації.

Але якщо навіть припустити, що у випадку постійних поступок з боку американських президентів В. Путіну йдеться

⁵⁰ Див. у: Шморгун О. Всесвітньо-історичні тренди розвитку людства: порятунок чи катастрофа?! Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал. 2018. №2 (1). С. 17-37.

лише про намагання відірвати Росію від Піднебесної, зокрема обміняти свою лояльність по відношенню до планів Кремля на нелояльність Росії по відношенню до планів Пекіна окупувати Гонконг, виходить, що США вирішують свої геополітичні завдання коштом національних інтересів України.

Путінський режим, схоже, потрібний Заходу тому, що, переслідуючи примарні імперські геополітичні цілі, той не рахується з жодними фінансовими витратами, які йдуть не тільки на підкуп представників західного істеблішменту, а й на підкуп продажем енергоносіїв за пільговими цінами, країнам, очолюваним лояльними Кремлю політиками, як це, зокрема, передбачено недавнім контрактом Газпрому з Угорщиною.

Крім того, західні нерезиденти наживаються на спекуляції на короткострокових цінних паперах, що випускаються російськими банками під грабіжницькі високі проценти. Також збагачує Захід і величезний приплив російських капіталів, і можливості заволодіння російською власністю⁵¹.

Аналогічні, лише менші за масштабами, процеси компраторського спрямування, відбуваються і в Україні, що вкрай негативно позначається на її оборонному потенціалі. Але проблема в тому, що українські громадяни, які, проявляючи стійкість як елемент нескореності, двічі виходили на Майдани з метою зламати цю злочинну систему, внаслідок продовження російської військової присутності, через постійну небезпеку збройного удару в тил за найменшої дестабілізації ситуації в країні, тепер буквально "зв'язані по руках і ногах", тобто вкрай обмежені у можливостях протестної боротьби за національну незалежність, включаючи гарантоване Основним законом право на повстання проти злочинної влади (згадаймо чим закінчився Майдан Гідності для нашої територіальної цілісності). Причому перебування між молотом російського воєнного тиску та ковадлом західного колабораціонізму однаково вигідний антиукраїнським силам і на Заході і на

⁵¹ Кому на самом деле принадлежат "Газпром" и "Роснефть"?

URL:<https://finobzor.ru/72058-komu-na-samom-dele-prinadlezhat-gazprom-i-rosneft.html>

Сході країни. Адже цей стан перебування між двох вогнів призводить до втрати нашою державою останніх активів та паралізує супротив українського народу зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Не можна оминати і численні висловлювання західних речників про те, що, мовляв, за буквою Будапештського меморандуму 1994 року вони не зобов'язані гарантувати територіальну цілісність та незалежність України. За такою "логікою" виходить, що США та Велика Британія під час підписання цього документу фактично змовившись з іншим підписантом – Росією, заплутали тодішнє політичне керівництво України в тенетах юридичною казуїстики і, можливо, частково й залякавши чи матеріально заохотивши тодішню українську владу з метою забезпечення поступливості у цьому доленосному питанні, просто обдурили народ України і насправді не збиралися надавати нашій державі жодних реальних гарантій безпеки.

Між тим колективний Захід повинен був забезпечити Україні як країні, яка здійснює демократичний транзит і до того ж проявила добру волю, обравши без'ядерний статус, належний захист від будь-якого агресора навіть за відсутності будь-яких угод на кшталт Будапештської, і відразу здійснити не тільки негайне відключення російської банківської системи від системи SWIFT, а й заморожування всіх російських активів за кордоном з одночасним наданням Україні летальної зброї у повному обсязі, необхідному для надійного захисту територіальної цілісності держави.

На підтвердження версії про другорядність для західного істеблішменту питань захисту демократії та територіальної цілісності у межах післявоєнної Ялтинської системи міжнародної безпеки свідчить і те, що переважна більшість консультацій та зустрічей, в тому числі підготовка тих самих сумнозвісних Мінських угод, також зазвичай проходила і проводиться у двосторонньому форматі, що не передбачає присутність України⁵². Причому в даному випадку йдеться про перемовини західних лідерів стосовно

⁵² Нуланд и Козак обсудили Украину без Украины?

URL:<https://uisgda.com/ru/nuland-i-kozak-obsudili-ukrainu-bez-ukrainy.html?fbclid=IwAR0JU4hpW98KfyF5NbDorQ4Ywpa81KmGwSybKelaj9pBR8LkQ--Izcp20eA>

подальшої долі нашої держави, що відбуваються з агресором, який заперечує сам факт збройного нападу на сусідню суверенну країну, а також свою окупацію частини її території. Більше того, Росія пропонує свої посередницькі послуги з врегулювання начебто суто внутрішнього конфлікту всередині нашої держави.

На тлі загальних декларацій про всебічну підтримку України у її справедливій боротьбі проти окупанта багато дипломатичних та економічних акцій наших "союзників" все ще виглядають вкрай слабкими та непослідовними. Більше того, сьогодні все частіше з вуст різноманітних західних експертів та політиків, особливо європейських, лунають пропозиції взагалі заморозити ситуацію: формально не визнаючи окупацію Криму і Донбасу, фактично закрити на неї очі, скасувавши навіть вже існуючі санкції проти Росії.

До однієї з активних форм гібридної війни проти України можна віднести і так зване відкриття ринку землі, якого вже давно вимагали МВФ, Світовий банк і навіть Європейський суд з прав людини⁵³. Вже з 2024 року доступ до ринку землі отримають юридичні особи, і при цьому максимальний обсяг дозволеної площі володінь зросте до 10 тис. га, що дозволить легко обійти нещодавно прийнятий закон щодо обігу земель сільськогосподарського призначення, згідно з яким іноземці зможуть купувати українські землі тільки після ухвалення відповідного рішення на загальнонаціональному референдумі.

Ще одну з глобальних гібридних загроз складає сучасна глобальна "фінансоміка", в тому числі міжнародні фінансові установи, зокрема МВФ, особливо після прийняття заповідей та настанов "Вашингтонського консенсусу", націлених не на допомогу країнам, що не здатні подолати кризовий стан, а, по-суті, на неокolonіальну надексплуатацію "світової периферії" за рахунок накидання на її представників непідйомного боргового ярма.

Україні сказане стосується безпосереднім чином. Адже на кінець 2020 року лише офіційно озвучений зовнішній борг України склав 53 720,8 млрд доларів. Протягом цього року держава має виплатити 5,8 млрд. доларів лише за відсотками від цієї суми

⁵³ Кознова О. Відкриття ринку землі: що передбачає Закон. URL: https://biz.ligazakon.net/analitics/194252_vdkrittya-rinku-zeml-shcho-peredbacha-zakon

(як це позначиться на нашому воєнному потенціалі годі й казати). Внаслідок цього на поточний момент зовнішній сукупний борг України на рівні біля 80% ВВП утричі перевищує середній показник для країн із низьким і середнім доходом⁵⁴. Причому про будь-яке списання цих заборгованостей нашої державі, якого домагається Президент України, не йдеться попри те, що за визнанням самих західних політиків Україна сьогодні є східним форпостом західної цивілізації, захищаючи "вільний світ" від путінської у повному сенсі "навали". Навпаки, у поточний момент, на думку багатьох неупереджених експертів, за мізерні податки МВФ Україна практично вже почала розраховуватись своїм державним суверенітетом⁵⁵. Успішно протистояти борговій кабалі МВФ та іншим псевдоблагодійним міжнародним фінансовим організаціям Україна зможе запозичуючи приклад Південної Кореї, Туреччини, Угорщини, які достроково припинили своє співробітництво з цією організацією. Причому якщо говорити про національну стійкість, то "показово, що не тільки зовнішні кредитори рятували Південну Корею. На заклик місцевого голови Центрального банку населення масово здавало золоті монети, що традиційно збираються в родинах на чорний день. Через декілька років всі ці народні внески було повернути у золотому еквіваленті з відсотками"⁵⁶.

Між тим рівень зuboжіння українців вже досяг позначок, які дозволяють говорити про неоголошену гібридну війну правлячого класу проти власного народу. Адже Україна друга за зростанням смертності країна в світі, причому саме серед чоловіків працездатного

⁵⁴ Зовнішній борг України утричі перевищує середній показник для країн із низьким і середнім доходом – Тетяна Богдан. URL: https://lb.ua/economics/2021/02/10/477373_zovnishniy_borg_ukraini_utrichi.html

⁵⁵ Вечный пациент МВФ: чем Украине помогут 700 миллионов и еще полгода кредитной программы?

URL: <https://nash.live/rus/news/economy/vechnyj-patsient-mvf-chem-ukraine-pomohut-700-millionov-i-eshche-polhoda-kreditnoj-prohrammy.html?fbclid=IwAR0PgWp3THBb0xyKudoWzL2bTGXklmgo7gLHKREN-W5TQuNeKc0BMIgOZTU>

⁵⁶ Куш О. Три буквы нас послали. Что делать Украине без транша МВФ.

URL: http://www.ukrudprom.com/digest/Tri_bukvi_nas_poslali_CHto_delat_Ukraine_bez_t

(а, значить, і призовного) віку, більш як втричі перевищує жіночу смертність, а загальні її показники практично вдвічі перевищують народжуваність⁵⁷.

Укупі з воєнними діями, що тривають в Україні сьомий рік поспіль, триваюча гуманітарна катастрофа породила не просто виїзд, а втечу мільйонів найбільш кваліфікованих українців. Так, зараз в Україні найгірша демографічна ситуація серед країн Європи. При цьому Польща офіційно оголосила спрощений режим отримання польського громадянства саме для українців⁵⁸. У Німеччині прийнято закон щодо відкриття свого кордону для українських біженців, що ще більше посилить демографічну катастрофу в Україні, в тому числі знесилить Збройні сили нашої держави⁵⁹. Як наслідок, за даними EUROSTAT, у 2020 році більш ніж 600 тисяч українців отримали вид на проживання у країнах ЄС. За продовження таких темпів подальшої еміграції з України в "наш спільний європейський дім", який ми ж і захищаємо, перебуваючи у якості своєрідного санітарного кордону або прикордонної смуги між ЄС та РФ, у найближчі 10 років виїдуть ще 6 млн. українців, значна частина яких є потенційними захисниками вітчизни⁶⁰. До цього варто додати, що нині у країні-агресорі Росії знаходиться понад 2 мільйони українських гастарбайтерів⁶¹. Отже, поряд з економічною війною проти народу України сьогодні ведеться неоголошена демографічна

⁵⁷ Нас намеренно уничтожают, делая на этом бизнес: Украина – вторая по росту смертности страна в мире. URL: <http://www.chernobyl.kh.ua/>

⁵⁸ Польща оголосила про важливі зміни для українських мігрантів. URL: http://eizvestia.com/uk/news_politics-ukr/full/283-polshha-ogolosila-pro-vazhlivi-zmini-dlya-ukrainskix-migrantiv

⁵⁹ Німеччина відкрив ринок праці для українських заробітчан. URL: <https://konkurent.in.ua/news/svit/30503/-nimechchina-vidkriye-rinok-dlya-ukrayinskih-zarobitchan.html>

⁶⁰ 700,000 Fewer People Got First Residence Permits in 2020, EUROSTAT Reveals. URL: <https://www.schengenvisainfo.com/news/700000-fewer-people-got-first-residence-permits-in-2020-eurostat-reveals/#:~:text=According%20to%20EUROSTAT%2C%20601%2C200%20Ukrainians,came%20from%20the%20Polish%20government>

⁶¹ Фоменко О. Заробітчанство в окупанта. Чим небезпечне українське заробітчанство у РФ і що з ним робити. URL: https://zaxid.net/-zarobitchanstvo_u_okupanta_n1449568

війна на знищення, успішність якої одночасно виступає чи не головним критерієм ефективності гібридної війни як такої.

Не можна оминати і політичну і геополітичну гібридну складову побудови газотранспортних потоків в обхід України. Зокрема, постійні заяви російської пропаганди, що, мовляв, "Північний потік-2" – це суто комерційний бізнес-проект. Насправді, на противагу цим запевненням, підраховано, що російські витрати на цей проект можуть сягати 100 млрд. долл. і в принципі ніколи не окупляться⁶², але Росію, схоже, цікавить насамперед можлива політична вигода – послаблення України, чий бюджет внаслідок запуску "Північного потоку-2" щороку не дорахується як мінімум 4 млрд. дол. Йдеться про суму, цілком співставну з витратами України на військовий супротив російському агресору. Крім того, додатковими валютними надходженнями у формі надприбутків, які вже отримує Росія за рахунок становища газового монополіста на європейському ринку енергоносіїв, путінський режим значною мірою нівелює негативний ефект від запроваджених санкцій та посилює свій воєнний потенціал. Не випадково сьогодні так часто вживається термін "газові війни".

Цікаві паралелі простежуються між новітньою історією України та Фінляндії, якій на відміну від нашої держави вдалось вирватись з імперських російських тенет ще після Першої світової війни. Про це прямо пише М. Паламарчук в публікації "Радянсько-фінська війна: завдання – вижити. Три уроки для України"⁶³. Як відомо, подібно до ситуації нинішньої гібридної війни проти України, сталінський режим під приводом проведення взаємних обмінів прикордонними територіями виношував план остаточної окупації новоствореної північноєвропейської республіки⁶⁴. Причому і в цьому випадку початку наступу величезного радянського військо-

⁶² Яка реальна вартість "Північного потоку".

URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2906653-aka-realna-vartist-pivnichnogo-potoku.html>

⁶³ Паламарчук М. Радянсько-фінська війна: завдання – вижити. Три уроки для України.

URL: https://texty.org.ua/articles/75019/Radanskofinska_vijna_zavdanna___vyzhytu_Try_uroky-75019/

⁶⁴ Солонин М. 25 июня. Глупость или агрессия? Москва: Яуза, Эксмо, 2008. С. 148-149.

вого угруповання передувала потужна ідеологічна "артпідготовка". Вражає і подібність використання термінології для визначення російсько-фінської війни з гібридною термінологією спецоперації проти України. Нинішні путінські "ястреби" говорячи про необхідність "примусу України до миру", фактично цитують дезінформаційний фейк Сталіна, який називав війну проти незалежної прикордонної держави "оборонною війною СРСР проти агресії буржуазної Фінляндії".

Крім того, вельми повчальним прикладом для нинішньої України, на який саме в цьому контексті ефективного протистояння гібридній загрозі звертають увагу і українські історики, є пропозиція Заходу з укладання мирного договору Німеччиною, відома як "Нота Сталіна" щодо об'єднання західної та східної Німеччини. Аналогічна пропозиція була зроблена у 1952 р. канцлеру Німеччини К. Аденауеру. Західні країни не дали відповіді на звернення, позаяк не сумнівались, що за гарними словами радянського тирана, як завжди, криються підступні наміри. Як відомо, чудово зрозумівши прагнення вживити в тіло здорового німецького організму ракову комуністичну пухлину з наступним захопленням метастазами радянських спецслужб всієї німецької держави, К. Аденауер відповів відмовою: "нейтралітет означає для Німеччини оголошення її країною-нічим. Тим самим ми перетворимось на об'єкт і ніколи вже не станемо суб'єктом. ...Я готовий пожертвувати німецьким возз'єднанням, якщо ми створимо і ввійдемо в сильне західне товариство"⁶⁵. Як тут не згадати "формулу Штанмаєра", яка насправді допомагає остаточно реалізувати путінський план анексії всієї України за все теми ж сталінськими лекалами поглинання Німеччини!⁶⁶.

Проведений аналіз незаперечно свідчить про необхідність врахування національного досвіду стійкості народів перед обличчям гібридних загроз, породжених стрімкою дегуманізацією та космополітизацією сучасного глобалізму.

⁶⁵ Гарбар Р. Німецький досвід. Хто нам ближчий: Конрад Аденауер чи його супротивники, які обстоювали об'єднання за будь-яку ціну? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/nimecky-dosvid>

⁶⁶ Гарбар Р. Німецький досвід. Хто нам ближчий: Конрад Аденауер чи його супротивники, які обстоювали об'єднання за будь-яку ціну? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/nimecky-dosvid>

ПІСЛЯМОВА

Резильєнтність української нації перед лицем загроз і випробувань завжди лишатиметься одним із ключових ресурсів її безпеки, збереження її державності та суверенності. У свою чергу, рівень самої стійкості буде визначатися силою таких ресурсів, як непохитність у демократичному виборі, впевненість у оборонному потенціалі країни, у надійній зовнішній підтримці, засвоєнням і використанням світової практики долаання небезпек. Названі ресурси стійкості присутні в Україні в цілому достатньою мірою, щоб захищати національну безпеку. Разом з тим, ефективність їх застосування залежить від дії ряду політико-ідеологічних, управлінських і зовнішньополітичних факторів. Зменшення останніми роками частки готових із зброєю захищати незалежність України може розцінюватися не тільки як симптом розчарування у державному управлінні, а й розгубленість щодо самого демократичного ладу, з яким це правління асоціюється. В цьому відношенні формула демократії в Україні потребує вдосконалення, надання їй властивості реального механізму партиципарного залучення населення до вирішення долі країни, убезпечення її від загрози десуверенізації, яка породжена глобалізацією світу.

Стійкість у захисті демократичного вибору перебуває у взаємозворотньому зв'язку із оборонним потенціалом України. Він неухильно зростає, але поки що темпами, які не в усьому встигають за динамікою виникнення безпосередніх військових загроз. Резильєнтність країни залежатиме від реального наповнення на практиці задокументованих планів із зміцнення національної безпеки не лише на базі збройних сил, а й створенням системи народної участі в захисті незалежності. Впевненість нації у своєму майбутньому має спиратися на віру у збройні сили, а ті, зі свого боку, на ефективність державного правління і на суспільну підтримку.

Зовнішні воєнно-політичні кроки державної влади суттєво посилюють оптимізм населення і сприяють зміцненню його

морально-психологічної резильєнтності. Агрегування ресурсів зовнішньої підтримки, насамперед в отриманні озброєнь або засобів боротьби з пандемією, в забезпеченні від екологічних лих посилює Україну. Тим не менше, найбільш надійним ресурсом стійкості залишатиметься незламна воля і готовність самої нації виступити проти загроз незалежно від їх масштабів і потужності.

Наукове видання

Національна стійкість України та національна безпека

Аналітична записка

Підписано до друку 04.04.2022 р. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Ум. друк арк. 2,33. Обл.-вид. арк. 1,53.